

ΟΙ ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ: ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΟ

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ πρῶτο κείμενο τοῦ μεγάλου Σκιαθίτη πεζογράφου ποὺ ἐμφανίστηκε μεταφρασμένο στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα εἶναι τὸ διήγημα α' Ἡ Νοσταλγός». Ἡ δημοσίευσή του ἔγινε ὑπὸ ἀρίστους οἰωνοὺς γιατί μεταφραστές του ὑπῆρξαν ἡ Δήμητρα Βάκα καὶ ὁ Ἀριστείδης Ε. Φουτρίδης, στὴν ἀνθολογία τους *Modern Greek Stories* (1920). Ὁ τίτλος του εἶχε ἀποδοθεῖ μὲ τυπικὴ ἀκρίβεια, «*She That Was Homesick*».

Ἀνέφερα τοὺς ἀρίστους οἰωνοὺς γιατί ἡ κυρία Βάκα ἦταν τότε ἡ πιὸ διάσημη ὁμογενὴς ἀγγλόφωνη συγγραφέας μὲ δεκαπέντε (15) βιβλία στὸ ἐνεργητικὸ της —κυρίως μυθιστορήματα— μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχε συγγράψει μὲ τὸν σύζυγό της Kenneth Brown¹. Ὁ Φουτρίδης ἦταν διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Χάρβαρντ καὶ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο. Πολλοὶ εἰδικοί στὶς ἀγγλικὲς μεταφράσεις νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τὸν θυμοῦμεθα ὡς τὸν πρῶτο μεταφραστὴ τοῦ Παλαμᾶ, τὰ χρόνια 1919-21 καὶ ἀργότερα².

Αὐτὴ ἡ μετάφραση Βάκα-Φουτρίδη ἀνατυπώθηκε μὲ ὀλόκληρη τὴ συλλο-

1. Γεννημένη στὴν Τουρκία, μὲ Εὐρωπαϊκὴ μόρφωση, ἡ πολὺγλωσση Demetra Vaka μετανάστευσε στὶς Η.Π.Α. σὲ ἡλικία δεκαοκτῶ ἐτῶν. Οἱ τίτλοι τῶν ἔργων της εἶναι: *The First Secretary* (1907), *Haremlic* (1909), *The Duke's Prize* (1910), *Finella in Fairy-Land* (1910), *In the Shadow of Islam* (1911), *A Child of the Orient* (1914), *Harem* (1915), *The Grasp of the Sullan* (1916), *The Heart of the Balkans* (1917), *Constantine: King and Traitor* (1918), *In the Heart of the German Intrigue* (1918), *In Pawn to a Throne* (1919), *The Unveiled Ladies of Stamboul* (1923), *Delarah* (1943), *Bribed to Be Born* (1951), *A Heart for Any Faith*, serialized in *Athene* magazine, 1950s. Τρία ἔγραψε σὲ συνεργασία μὲ τὸν Kenneth Brown.

2. Ὁ Φουτρίδης (1887-1923) μετανάστευσε στὶς Η.Π.Α. ἀπὸ τὴν Ἰκαρία. Κατετάγη στὸν Ἀμερικανικὸ Στρατὸ κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμο. Τὸ 1919 διωρίστηκε καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ τὸ 1923 στὸ Πανεπιστήμιο Γέηλ τῶν Η.Π.Α. Ἐκτὸς ἀπὸ μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Κ. Παλαμᾶ, οἱ ὁποῖες ἐδημοσιεύτηκαν, ἀδημοσίευτες παρέμειναν μεταφράσεις του ἔργων τῶν Βλαστοῦ, Καρκαβίτσα καὶ Χατζοπούλου. Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου». τόμος 18, σελ. 353.

γή τὸ 1971, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο³. Δυστυχῶς, δὲν μπόρεσα νὰ τὸ βρῶ στὴν Ἑλλάδα, οὔτε σὲ δημόσια οὔτε σὲ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη. Τὸ ἴδιο διήγημα, «Ἡ Νοσταλγός», συμπεριελήφθηκε μὲ συντομότερο ἄλλὰ καὶ πιὸ ἐλεύθερο τίτλο ὡς «The Homesick Wife» ἀπὸ τὴν Elizabeth Constantinides στὸν ὠραῖο τόμο της, *Tales from a Greek Island*, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βαλτιμόρη ἀπὸ τὸν ἑγκυρο Johns Hopkins University Press τὸ 1987, παρουσιάζοντας μιὰ δωδεκάδα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη σὲ μετάφρασή της μὲ ἱκανοποιητικὴ εἰσαγωγή καὶ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια⁴.

Δεύτερο σὲ χρονολογικὴ σειρὰ ἐμφάνισης εἶναι «Τὸ Ἐνιαύσιον Θῦμα», σὲ μετάφραση τῆς JoAnne Cacoulos ὡς «The Yearly Victim», στὸ 4ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *The Charioteer* (1962) ποὺ ἐπιμελεῖτο στὴ Νέα Ὑόρκη ὁ ἀείμνηστος Kimon Friar. Πολὺ ἀργότερα ἡ κυρία Κακούλου ἔγινε καθηγήτρια στὸ Τμήμα Ἀγγλικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μὲ τὸν τίτλο «The Dreamer» βρισκουμε τὸ ἴδιο διήγημα, ποὺ ἡ дуάδα Βάγκα-Φουτρίδη εἶχε ὀρθότερα ἀποδώσει ὡς «She That Was Homesick», στὸν μεγάλο τόμο *Introduction to Modern Greek Literature* ποὺ εἶχε μεταφράσει καὶ ἐπιμεληθεῖ ἡ ἀείμνηστη Mary Gianos τὸ 1969⁵. Ἐτσι «Ἡ Νοσταλγός» ἀπέκτησε μιὰ ἀκόμη ἀπόδοση. Ὅπωςδὴποτε, ὁ τίτλος τῆς Gianos, «The Dreamer», εἶναι ἀνακριβὴς γιὰτὶ σημαίνει ὀνειροπόλος. Ἀντίθετα, ὁ τίτλος «The Homesick Wife» τῆς μακαριστῆς Κωνσταντινίδου εἶναι ἐπιτυχέστατος γιὰτὶ δηλώνει καὶ τὸ γένος τῆς ἡρώιδας (ποὺ ἡ Gianos εἶχε ἐξαφανίσει) ἐνῶ εἶναι ἀπλὸς καὶ οἰκονομικός, ἢ φυσικός, στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Τρίτο χρονολογικὰ εἶναι τὸ magnum opus τοῦ Παπαδιαμάντη Ἡ Φόνισσα, ἡ ὁποία μὲ τὸν ὀρθότατο τίτλο *The Murderess* ἐμφανίστηκε σὲ μετάφραση τοῦ George D. Xanthopoulos στὴν Ἀθήνα τὸ 1977 στὴ σειρὰ Doric Publications τῆς ἐφημερίδας *Καθημερινή* μὲ γενικὴ ἐπιμέλεια τοῦ Κυριάκου Ντελόπουλου. Ἀκριβῶς τὴν ἴδια χρονιά (1977) στὸ Πανεπιστήμιον Michigan State ἐγκρίθηκε ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ David R. Weinberg, στὸ Τμήμα Συγκριτικῆς Φιλολογίας, ἡ ὁποία εἶχε ὡς θέμα τὴν φύση, τὸ ὕφος καὶ τὴν αἰσθητικὴν στὴν πρόζα τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ συνοδεύονταν ἀπὸ μιὰ πλήρη με-

3. *Modern Greek Stories*. New York: AMS Press, 1971.

4. *Tales from a Greek Island*, by Alexandros Papadiamantis. Translated, with an Introduction and Notes by Elizabeth Constantinides. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1987. Ἡ Κωνσταντινίδου σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιον Columbia καὶ ἔγινε Καθηγήτρια τῆς Νέας Ἑλληνικῆς στὸ City University of New York, Queens College.

5. Ὑπότιτλος, *An Anthology of Fiction, Drama, and Poetry*. Edited and Translated by Mary P. Gianos. New York: Twayne Publishers, Inc., 1969. Ἡ Dr. Gianos ἦταν Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν στὸ Detroit Institute of Technology.

τάφραση τῆς Φόνισσας ὡς *The Murderess*, μὲ πλῆθος φιλολογικῶν καὶ γλωσσολογικῶν σχολίων⁶. Τὸ 1976 ὁ Weinberg εἶχε συμβουλευθεῖ συστηματικὰ τὸν ὁμογενή μας Theodore Sampson, ποὺ καὶ αὐτὸς ἀργότερα (ὡς Θεόδωρος Σαπωνίδης) ἔγινε καθηγητὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Οἱ ὑποδείξεις τοῦ ἔμπειρου Σαπωνίδη «ἐπίασαν τόποι» στὴν ὥραϊα ἀπόδοση τοῦ Weinberg.

Τὸ ἴδιο μυθιστόρημα ἐμφανίστηκε καὶ σὲ λογοτεχνικὴ ἀπόδοση τοῦ Βρετανοῦ Ἱησουίτη Peter Levi τῆς Ὁξφόρδης, τὸ 1983, ὡς *The Murderess*, ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἐκδοτικὸ οἶκο⁷. Σημειῶνω ὅτι καὶ οἱ μεταφράσεις τῶν Levi καὶ Ξανοπούλου συνοδεύονται ἀπὸ καλὲς εἰσαγωγές καὶ ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις.

Τέταρτο κατὰ σειρὰν ἐμφανίστηκε τὸ συγκινητικὸ διήγημα «Ὁ Ἑρωτὰς στὰ Χιόνια», στὸν τόμο *Modern Greek Short Stories* στὴν ἔκδοση τῆς Καθημερινῆς τὸ 1980, σὲ πολὺ ἐπαγγελματικὴ μετάφραση τοῦ Theodore Sampson ὡς «Love in the Snow». Τὸ ἴδιο διήγημα καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἐπιτυχὴ τίτλο δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο «Δῶμος» τῆς Ἀθήνας τὸ 1993, σὲ λαμπρὴ ἀπόδοση τῆς дуάδας Janet Coggin καὶ Zissimos Lorenzatos, μ' ἓνα σύντομο συγκριτικὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα, σὲ δίγλωσση αὐτοτελὴ ἔκδοση μορφῆς φυλλαδίου⁸.

Πέμπτο πρέπει ν' ἀναφερθεῖ τὸ γοητευτικὸ «Ὁνειρο στὸ Κῦμα», ποὺ μὲ τίτλο «A Dream Among the Waters» συμπεριλήφθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινίδου στὴ συλλογὴ τῆς τοῦ 1987. Μὲ ὁρθότερα ἀποδοθέντα τίτλο, ὡς «Dream on the Wave», τὸ ἴδιο διήγημα συμπεριελήφθηκε στὴν ἀνθολογία *Modern Greek Short Stories* τοῦ μεταφραστῆ Nicholas Kostis, στὶς ἐκδόσεις «Ὁδυσσεάς» τῆς Ἀθήνας, τὸ 1993 καὶ αὐτό.

Οἱ ὑπόλοιπες μεταφράσεις διηγημάτων βρίσκονται ὅλες στὸν τόμο τῆς Κωνσταντινίδου, τοῦ 1987, καὶ εἶναι οἱ ἐξῆς: «Fortune from America» (Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ), «The Haunted Bridge» (Ἡ Στοιχειωμένη Καμάρρα), «The Matchmaker» (Ὁ πανδrolόγος), «The Bewitching of the Aga» (Ὁ ἀβασκαμὸς τοῦ Ἀγᾶ), «Love the Harvester» (Θέρος - Ἑρως), «The Voice of the Dragon» (Ἡ Φωνὴ τοῦ Δράκου), «The Marriage of Karahmet» (Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη), καὶ «The American» (Ὁ Ἀμερικάνος) — δηλαδὴ, ἔνδεκα (11) ἀκόμη Παπαδιαμαντικὰ κείμενα τὰ ὁποῖα προστίθενται στὰ πέντε (5) προμνημονευθέντα καὶ μᾶς δίνουν ἓνα σύνολο δεκαῆξι (16).

Μιά πρώτη, στατιστικῆς φύσης, ἐπισήμανση εἶναι ὅτι ἂν δὲν εἴχαμε τρεῖς

6. Ὑπόδειξη τοῦ Παπαδιαμαντολόγου κ. Νίκου Τριανταφυλλοπούλου, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμὰ.

7. London and New York: Writers and Readers, 1983. Δεμένος τόμος. Ὁ Peter Levi διέτέλεσε καὶ Καθηγητὴς στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς Ὁξφόρδης.

8. Ὑπόδειξη καὶ δῶρο κ. Ν. Τριανταφυλλοπούλου, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμὰ.

αποδόσεις τῆς «Νοσταλγοῦ», τρεῖς τῆς Φόνισσας, καὶ ἀπὸ δύο τοῦ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» καὶ «Ὁ Ἑρωτὰς στὰ Χιόνια», ἀλλὰ εἴχαμε ἰσάριθμες μεταφράσεις ἄλλων δέκα καὶ διαφορετικῶν κειμένων τοῦ Σκιαθίτη, ἀντὶ τοῦ μᾶλλον πενιχροῦ συνόλου τῶν 16 ἀποδόσεων θὰ εἴχαμε ἓνα ἱκανοποιητικότερο σύνολο 22 μεταγλωττίσεων στὴν ἀγγλική, ἡ περίπου 10% τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ στοχαστικοῦ πεζογράφου μας. Μᾶς μένει νὰ συγκρίνουμε ποιοτικὰ μερικές ἀπ' αὐτὲς τὶς πολυλαπλῆς ἀποδόσεις γιὰ νὰ δοῦμε ἂν ᾔσαν ἀπαραίτητες, λόγῳ σημαντικῶν διορθώσεων καί, γενικά, βελτιώσεων αὐτῶν ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ, ἢ ἂν ἔγιναν συμπτωματικά, χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ ὑπομονετικὴ ἔρευνα στὶς ἤδη ὑπάρχουσες ἀποδόσεις.

*

Συγκρίνοντας τὶς δέκα πρῶτες γραμμὲς τοῦ διηγήματος «Ἡ Νοσταλγὸς» μὲ δύο ἀπὸ τὶς Ἀμερικανικὲς τοῦ ἀποδόσεις παρατηροῦμε ὅτι ἡ περιγραφή τῆς σελήνης ὡς, «μὲλις ἀρχίσασα νὰ φθίνη, τρίτην νύκτα μετὰ τὸ ὀλογέμισμά της», ἀποδίδεται ἀπὸ τὴν Mary Gianos ἐλεύθερα καὶ κάπως περιεκτικὰ ὡς «in its third day of the last quarter», ὅπου ἐκτὸς ποὺ ἡ «τρίτη νύκτα» ἔγινε «στὴν τρίτη ἡμέρα της», ἡ φράση «νὰ φθίνη» ὑπονοεῖται στὴν ἔκφραση «στὸ τελευταῖο της τέταρτο». Ἡ μετοχή «ἀσπροφορεμένη» ἀποδόθηκε ὁμως σωστὰ καὶ φυσικά, «dressed in white». Στὶς ἑδρες λεπτομέρειες ἡ Constantinides ἀποδίδει, «Three nights into its waning, the moon...», τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ὠρασιότατα ἀγγλικά καὶ πιστότερα στὴν ἔκφραση τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅμως ἡ μετοχή «ἀσπροφορεμένη» ἔγινε ὑπερβολικὰ τυπικὴ ὡς «garbed in white», προφανῶς σὲ μιὰ προσπάθεια τῆς Κωνσταντινίδου νὰ πλησιάσει τὴν εἰδικὴ χροιά τῆς καθαρεύουσας.

Ἡ ἴδια μεταφράστρια γράφει, «she had changed from 'I' to 'we' in the closing words of her wish», ἀποδίδοντας τὸ Παπαδιαμαντικὸ «αὐτὴ εἶχε τρέψει τὸν λόγον της εἰς τὸν πληθυντικόν, εἰς τὸ τέλος τῆς εὐχῆς της». Ἡ ἴδια πρόταση στὴν ἀπόδοση τῆς Gianos ἔγινε, «she had shifted from the formal to the informal address at the end of her wishful expression». Ἐπίσης ἡ Gianos ἀποδίδει τὸ ἐπίρρημα «αὐθορμήτως» ἀκριβολογικά καὶ φυσικά μὲ τὸ ἀντίστοιχο ἐπίρρημα «spontaneously», ἐνῶ ἡ Κωνσταντινίδου ἐλευθεριάζει κάπως μὲ τὸ δικό της «Impetuously» ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρότερο σὲ ψυχολογικὸ νόημα. Ἡ ἴδια γράφει γιὰ τὸν Μαθιό, «he began to shove the boat», ἀποδίδοντας τὸ «ἤρριψε νὰ ὠθῇ τὴν βαρκούλαν». Ἡ Gianos μεταφράζει τὴν ἴδια πρόταση, «he began pushing at the small boat», ποὺ εἶναι πιὸ κυριολεκτικὸ καὶ ταυτόχρονα σέβεται τὴ λέξη «βαρκούλαν» ποὺ ἡ Κωνσταντινίδου εἶχε ἀπλὰ μεταφράσει ὡς «βάρκαν» (boat).

Εὐκόλα θὰ μποροῦσα νὰ περάσω τὸ χρονικὸ μου ὄριο βρίσκοντας, συγκρίνοντας καὶ ἀξιολογώντας παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτῶν τῶν δύο ἀκαμάτων Ἑλληνοαμερικανίδων καθηγητριῶν, δείχνοντας ὅτι μιὰ φορὰ ὑπερτερεῖ ἡ Κωνσταντινίδου καὶ μιὰν ἄλλη φορὰ ἡ Gianos, ἄλλοτε ὑστερεῖ ἡ πρώτη, ἄλλοτε ἀποτυγχάνει ἡ δεύτερη. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἡ Gianos δὲν εἶχε ἀποδώσει σωστά καὶ τὸν τίτλο — ποὺ τὸν ἔλλαξε σὲ Ὀνειροπόλο (= dreamer) — θὰ μποροῦσαμε νὰ ποῦμε ὅτι προτιμοῦμε τὴ μετάφραση τῆς Κωνσταντινίδου σὲ γενικὲς γραμμές. Αὐτὴ ἡ κρίση ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἀπόρριψη, ἢ ἀρνητικὴ ἐκτίμηση, τοῦ μόχθου τῆς Gianos, ἡ ὁποία εἶναι καὶ φιλότιμη καὶ ἐπαρκὴς καὶ ἐξυπηρετεῖ τὸν ἀγγλόφωνο ἀναγνώστη.

Ἄς ἀκολουθήσουμε τὴν ἴδια ταχτικὴ συγκρίνοντας τίς μεταφράσεις τοῦ «Ὁ Ἑρωτὰς στὰ Χιόνια», ἀπὸ τὸν Ἑλληνοκαναδὸν Theodore Sampson καὶ τὸ ντοῦο Coggin-Λορεντζᾶτος. Ἡ πρώτη, πρώτη γραμμὴ ἀποδίδεται πιὸ κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὸν Sampson γιὰ τὸ ἐλληνικὸ «Ἄις-Βασίλης» τὸ ἀποδίδει ὡς «New Year's Day», ἐνῶ τὸ ἀγγλοελληνικὸ ντούετο τὸ ἔχει ἀπλὰ «New Year». Θὰ ἐπαινέσω ὅμως καὶ τοὺς δύο γιὰ τὴν ἀπέφυγαν τὴ μνεία τοῦ St. Basil's, ἡ ὁποία στὴν ἀγγλικὴ δὲν συνιστᾷ φυσικὸ λόγον, ὅπως στὴν ἐλληνικὴ, ἀλλὰ μιὰ σαφῶς θεολογικὴ (ἢ Χριστιανικὴ) ἀναφορὰ μὴ ἀναγνωρίσιμη ὡς σχετιζόμενη μὲ τὴν Πρωτοχρονιὰ ἀπὸ ὅλους τοὺς Διαμαρτυρομένους καὶ τοὺς περισσότερους Ρωμαιοκαθολικοὺς Χριστιανοὺς. Ἐπίσης ἡ λαογραφικὴ λέξη «πατατούκα» ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Sampson μὲ τὸ συνηθισμένο «cloak», ἐνῶ οἱ Coggin-Lorenzatos χρησιμοποιοῦν τὴν σπάνια ὀρολογία τοῦ ναυτικοῦ καὶ γράφουν τὴ λέξη «reefer».

Σ' αὐτὸ τὸ ἐδάφιο ὁ Σαπωνίδης διορθώνει λογικὰ τὸν συγγραφέα, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει ὅτι ἡ πατατούκα «ἐσώζετο ἀπὸ τοὺς πρὸ τῆς εὐτυχίας του χρόνους», καὶ ἀποδίδει «left from the years before his misfortune». Ἀντίθετα, ἡ δυάδα ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα τὸ κείμενο καὶ ἀποδίδει «before his prosperity», ποὺ ὅμως στερεῖται λογικῆς στὴν ἀφήγηση. Τὸ «μισοσκαρμισμένο σπίτι» ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Sampson ὡς «half-ruined house», ἐνῶ ἡ δυάδα γράφει «half derelict house» ποὺ εἶναι πλησιέστερα στὸ νόημα «μισοσαραβαλιασμένο σπίτι», ἂν καὶ «ἐφάπτεται» κάπως τῆς Παπαδιαμαντικῆς γενικῆς καθαρεύουσας.

Μεγάλον ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἀπόδοση τοῦ πολὺ ιδιωματικοῦ «Σεβτὰς εἶν' αὐτός, δὲν εἶναι τσορβάς... ἔρωντας εἶναι, δὲν εἶναι γέρωντας». Ἡ δυάδα λύνει τὰ προβλήματα εὐρηματικὰ μὲ μιὰ λαϊκὴ ἀγγλικὴ ρῆση, «This love is fuel, that's what it is, not gruel...; this is a lover-boy, not an old boy» — ἡ ὁποία μὲ τίς ρίμες καὶ τὸν ρυθμὸ τῆς ἔρχεται πολὺ κοντὰ στὰ λογοτεχνικὰ στρατηγήματα τοῦ πρωτοτύπου. Καὶ ὁ Σαπωνίδης ὅμως δὲν ὑστερεῖ σημαντικὰ. Ἐμπειρὸς καὶ δημιουργικὸς καταλήγει ἐλεύθερα στὴ λαϊκὴ ἔκφραση, «He's a

flame not a flicker ... and old goat not an old coot», ή όποία συναγωνίζεται την παλιότερη δημόδη άγγλική σέ ιδιωματική χροιά και φυσικότητα (του ντουέτου). Τό έλληνικό «Ό μπαρμπα-Γιαννός ό "Ερωντας», γίνεται από τόν Sampson άπλά «Yannio, the old goat», ένώ ή δυάδα κυριολεκτεί περισσότερο μέ τό, «Uncle Yanni the lover boy», πού περισώζει άρκετή από την είρωνεία του πρωτοτύπου.

Ό συναγωνισμός μεταξύ τών μεταφραστών —άς τόν χαρακτηρίσουμε έτσι— συνεχίζεται μέχρι και την τελευταία γραμμή του Σκιαθίτη, «αί πράξεις του, ένώπιον του Κριτού, του Παλαιού τών Ήμερών, του Τρισαγίου», την όποία οι Coggin-Lorenzatos άποδίδουν ώραία και αύτολεξει ως «his deeds, before the Judge, the Ancient of Days, the Thrice Holy», ένω ό Sampson την μετατρέπει σέ «his deeds, in the presence of the Way, the Light and the Life» —δηλαδή, «ένώπιον της Όδοϋ, του Φωτός και της Ζωής»— ή όποία είναι ρήση του Χριστού, συνεπώς πλήρης βιβλικών άποήχων όπως και ή περισσότερο άκριβολογική της έλληνοαγγλικής δυάδας.

Όταν έρώτησα τόν Σαπωνίδη γιατί χρησιμοποίησε τόση έλευθερία σ' αύτή την διατύπωση, μου άποκρίθηκε μέ ειλικρίνεια ότι του ήρθε ως πιο φυσική για τους άγγλόφωνους οι όποιοι ίσως νά εκλάμβαναν τό «Ancient of Days» ως κλασικής προέλευσης έλληνικό ιδιωματισμό, παρά την παρουσία του στη Βίβλο, ένω οι Χριστολογικές μεταφορές «έγώ είμι ή Ζωή, ή Όδός, τό Φώς» είναι σχεδόν αυτόματα άναγνωρίσιμες⁹. Προσωπικά, νομίζω ότι και ή μία άπόδοση και ή άλλη έχουν λογοτεχνικά προτερήματα· και ειδικότερα στις δύο αυτές ιδιουσυχρασιακές λύσεις του προβλήματος πού παρουσιάζει ή μετάφραση του «Ό "Ερωτας στα Χιόνια» είναι σχεδόν άδύνατο νά δώσει κανείς τό πρωτεϊον στους Coggin-Lorenzatos χωρίς ν' άδικήσει τόν εύρηματικό και δίγλωσσο Σαπωνίδη.

Θά είμαι λιγότερο αναλυτικός στη σύγκριση του «Όνειρο στο Κύμα» του όποίου τόν τίτλο σέβεται άπόλυτα ό Nicholas Kostis ως «Dream on the Wave», ένω, παραδόξως, ή Κωνσταντινίδου άναλύει ύπερβολικά έπεξηγηματικά και κάπως άφύσικα ως, «A Dream Among the Waters», πού βέβαια χάνει την ώραία και ποιητική λέξη «Κύμα» (= Wave). Στις πρώτες, πρώτες γραμμές μέ προσήλκυσε ό έλληνικός ιδιωματισμός, «και δέν ήξευρα άκόμη άλλα», τόν όποϊον ή Κωνσταντινίδου είχε άποδώσει φυσικά, «and knew nothing of the world», ένω ό Kostis, έξι χρόνια άργότερα, έγραφε «and still ignorant of the world», έξ ίσου φυσικά και άπλά.

9. Ίσως νά δικαιολογεΐται ό έμπειρος Σαπωνίδης γιατί και ό Λόρδος Βύρων, άπευθυνόμενος στη θεά Άθηνά, στο *Childe Harold's Pilgrimage*, Canto II, την άποκαλεί «Ancient of Days».

Και σ' αυτό το σημείο πρέπει να επαινεθοῦν και οἱ δύο μεταφραστές γιατί ὀρθότατα ἀπέφυγαν κάθε πειρασμὸ γιὰ ν' ἀποδώσουν τὸν ἑλληνικὸ ἰδιωματισμὸ «ἄλφα» μὲ τὸ ἀντίστοιχο γράμμα τῆς ἀγγλικῆς ἀλφαβήτου — κάτι τὸ τελείως ἀφύσικο στ' ἀγγλικά. Στὸ τέλος τῆς παραγράφου ὁ Παπαδιαμάντης γράφει, «κι' ἐγύμναζα τὸ εὐλύγιστον, ὑψηλόν, ἀνάστημά μου ἀνὰ τοὺς βράχους καὶ τὰ βουνά». Ὁ Kostis ἔμεινε ἀρκετὰ πιστὸς σ' αὐτὴ τὴν πρόταση μὲ τὸ «I would ... exercise my tall, supple body on the crags and mountains». Ἡ Κωνσταντίνου μετέτρεψε τὴ σύνταξη καὶ μετέφερε τὴν ἔμφαση ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ νεαροῦ στὸ νησιώτικο περιβάλλον: «The crags and mountains were exercise grounds for my tall, supple body», χωρὶς ἀλλαγὴ τοῦ λεξιλογίου καὶ μὲ ἐναποποιητικὸ ὅφος. Στὶς περισσότερες ἄλλες λεπτομέρειές τους οἱ δύο μεταφράσεις εἶναι τόσο κοντὰ ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προτιμήσουμε τὸν Kostis ἀπὸ τὴν ἀλησμόνητη Constantinides, μολονότι ἡ δική του ἀπόδοση τοῦ τίτλου εἶναι πιστότερη καὶ πιὸ λογοτεχνική.

Καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς παθιασμένης Φόνισσας οἱ παρατηρήσεις μου θ' ἀκολουθήσουν μιὰν ἀνάλογη ἐξέλιξη. Στὴν ἀρχικὴ παράγραφο τοῦ μυθιστορήματος μὲ προβληματίσε ἡ σύνθετη λέξη στὴν περιγραφή «Μισοπλαγιασμένη κοντὰ εἰς τὴν ἐστία». Ὁ Xanthopoulos τὴν ἀπέδωσε μὲ πιστότητα ὡς «Half lying near the hearth», ἐνῶ ὁ Peter Levi πονηρότατα ἀπέφυγε τὸ ἀφύσικο «half lying», καὶ ἀπλούστευσε τὴν διατύπωση μὲ τὸ «lay beside the hearth», ποὺ ἔχει καὶ καλύτερη ἐπιλογὴ πρόθεσης. Ἐντυπωσιακὰ ὅμως εἶναι τὰ γραφόμενα καὶ τὸ ὅφος τοῦ ταλαντοῦχου Weinberg ποὺ ἔγραψε, «Curled up by the fireplace», τὸ ὁποῖο ἀποδίδει μὲ πιστότητα τὴν εἰκόνα ποὺ ζωγράφισε ὁ Σκιαθίτης μὲ λέξεις, καὶ χωρὶς προσθαφαίρεσεις. Στὸ τέλος τῆς παραγράφου ὁ Παπαδιαμάντης καταλήγει, «αὕτη πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἀποκοιμηθῇ ἐπὶ τῆς χθαμαλῆς, πενιχρᾶς κλίνης της» — μιὰ διατύπωση ποὺ προβληματίσε τοὺς τρεῖς μεταφραστές. Ὁ Xanthopoulos μετέφρασε, «She had dozed off a little while ago on her pallet», ὅπου ἡ τελευταία λέξη «pallet», ποὺ ἀντικαθιστᾷ τίς τρεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ, εἶναι κάπως ἐξεζητημένη γιατί σημαίνει «ἀχυρόστρωμα, ψάθα, ξυλοκρέβατο», ἐνῶ ὁ συγγραφέας δηλώνει συγκεκριμένα «χαμηλὴ καὶ φτωχικὴ κλίνη». Ὁ Levi ἔλλαξε τὴν εἰκόνα κάπως αὐθαίρετα γράφοντας ὅτι ἡ γυναίκα κοιμότανε *κατάχαμα*, *στρωματσάδα*: «She had been sound asleep for a little while now in her unhappy nest on the floor» — ἐπιπλέον τὸ χαμηλὸ καὶ φτωχικὸ κρεβάτι ἔλαβε ποιητικὴ, λυρικὴ ὑφή ἀπὸ τὸν εὐφάνταστο Ὁξφορδιανὸ λόγιο μὲ τὴν μετατροπὴ του σὲ «δύστυχη φωλιά στὸ πάτωμα». Ὁ Ἀμερικανὸς Weinberg πιστότατα καὶ λογοτεχνικότερα ἔγραψε, «she had some moments ago fallen asleep on her low humble bed», ὅπου οἱ τρεῖς τελευταῖες λέξεις ἀκούγονται σὰν ἡχὼ τοῦ πρωτοτύπου, ἐνῶ τὸ ἐπίθετο humble (= ταπεινὸ) προσδίδει καὶ μιὰ μεταφορικὴ διάσταση ποὺ ἐμπλουτίζει τίς νοηματικὲς διαστάσεις τοῦ Παπαδιαμαντικοῦ λόγου.

Στὸ τέλος, τέλος τοῦ μυθιστορήματος τὸ κείμενο κλείνει μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῆς τραγωδίας, «εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου, μεταξύ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης». Ὁ Xanthopoulos τὴν ἀπέδωσε πιστά, ἀπλὰ καὶ ἑμορφα, «midway between human and divine justice». Ὁ Βρετανὸς Levi ἐπαύξησε σὲ «half-way across, midway between divine and human justice», προσθέτοντας τὶς τρεῖς πρῶτες λέξεις, σὲ σχέση μὲ τὸν Ξανθόπουλο. Ὁ Weinberg ἔγραψε σὲ πῶς ἀναλυτικὸ καὶ ἀπλωμένο λόγο, «half-way in the road between the justice of God and the justice of man», τὸ ὁποῖο ἀποφεύγει τὰ λόγια ἐπίθετα ἐνῶ τονίζει τὴν διαφοροτικὴ ὄντοτῃτα Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

Στὴν περίπτωση τῆς Φόνισσας μπορούμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι οἱ προσωπικότητες τῶν τριῶν μεταφραστῶν παίζουν πρωταρχικὸ ρόλο στὶς ἀρετὲς τῶν μεταφράσεων ποὺ ἀποδίδουν τὸν ἀπαιτητικὸ λόγο τοῦ Σκιαθίτη πεζογράφου. Ὁ ἀγγλομαθὴς Ἕλληνας Ξανθόπουλος ὑποτάσσεται στὴν ἀκριβολογία τοῦ συγγραφέα καὶ πασχίζει νὰ τὴν ἀγγλοποιήσει ὅσο πῶς φυσικὰ μπορεῖ. Κανεῖς δὲν θὰ τὸν μεμφθεῖ. Ἀντίθετά του στέκεται ὁ Ἱησουῆτης ἑλληνομαθὴς λόγιος τῆς Ὁξφόρδης ποὺ ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ ἔντονα προσωπικὸ του ὕφος ν' ἀγγλοποιήσει τὸ πρωτότυπο, ἔστω καὶ μὲ παρεμβάσεις ἢ μικροαλλαγές, μιὰ καὶ τὸ δικό του λογοτεχνικὸ ἔνστικτο κυριαρχεῖ σχεδὸν ἀσυγκράτητο. Ὁ Levi ἤθελε νὰ γράψει ἓνα πολὺ ἀναγνώσιμο ἀγγλικὸ λογοτέχνημα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο ἀντιθετικὲς στάσεις, ὀρθώνεται μὲ σιγουράδα ὁ Ἀμερικανὸς μελετητὴς τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ μᾶς προσφέρει τὸ πιστό, φυσικὸ, καὶ ἀπλὰ ὠραῖο μεταφραστικὸ τοῦ πόνημα. Ἡ εἰρωνεία ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ David Weinberg δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ ὡς αὐτόνομο βιβλίο, ἐνῶ οἱ ἄλλες δύο ἔχουν!

*

Ἀφήνοντας τὴ ματιὰ μας νὰ συλλάβει πανοραμικά, σὰν σύνολο, ὅλες τὶς προαναφερθεῖσες μεταφράσεις, ἄνετα παρατηροῦμε ὅτι ἡ πεζογραφία τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη γενικὰ εὐτύχησε στὶς ἀγγλόφωνές της ἀποδόσεις. Μολονότι αὐτὲς διαβαθμίζονται ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιτυχίας τους, καμιά δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ἄχρηστη, ἢ βλαβερὴ γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ φήμη τοῦ Ἑλλήνα συγγραφέα, γιὰτὶ καὶ οἱ ὀλιγότερον ἐπιτυχεῖς ἔχουν γίνεи μὲ φιλότιμο καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὸ πρωτότυπο καὶ τὸν ἀσκητικὸ δημιουργό του. Μιὰ δευτέρη διαπίστωση εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταφραστὲς ἀγνοοῦσαν τὶς προσπάθειες αὐτῶν ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ, καὶ ἔτσι, ἀφενὸς δὲν κατόρθωσαν πάντοτε νὰ βελτιώσουν ἀπόλυτα τὶς παλιότερες ἀποδόσεις, ἀφετέρου τὸ τάλαντό τους ξοδεύτηκε στὴν ἀναπαραγωγή δέκα κειμένων ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν, ἀντὶ

να προσθέσουν δημιουργικά δέκα άλλα αμετάφραστα έργα για την απόλαυση των αγγλοφώνων.

Τελευταία μου παρατήρηση είναι ότι πρέπει να ενημερωθεί άμεσα το αρχείο τέτοιου είδους μεταφράσεων, ώστε να τὸ συμβουλευόνται ἐπίδοξοι μεταφραστές καὶ ν' ἀποφεύγεται ἔτσι ὁ διπλασιασμός, ἢ καὶ τριπλασιασμός, τοῦ κόπου καὶ τοῦ μόχθου τῶν μεταφραστῶν¹⁰.

10. Πρὸ ἐτῶν μου εἶχε ζητηθεῖ ἀπὸ τὸ National Endowment for the Humanities, Washington, D.C. νὰ γνωμοδοτήσω γιὰ μίαν πρόταση μετάφρασης τῆς *Φόνισσας*, μετὰ σχολίων κ.τ.τ. "Ὅταν ὑπέδειξα στοὺς ὑπευθύνους ὅτι ἤδη ὑπῆρχαν τέτοιες μεταφράσεις αὐτοῦ τοῦ μυθιστορήματος, ὁ προτείνων καθηγητὴς ἀπὸ τὴν Φλόριντα δικαιολογήθηκε ὅτι δὲν τίς ἐγνώριζε. Σήμερα ἡ σχετικὴ ἐνημέρωση μπορεῖ νὰ γίνη μεσῶ τοῦ διαδικτύου (internet) ἀπὸ ὑπεύθυνο νεοελληνιστῆ-βιβλιογράφου.